

Geheimen

van Berg en Rijn

Het water komt 1855
Docentenhandleiding

Introductie

Voor je als leerkracht met een thema begint, reserveer je de bijbehorende leskist bij het Stadsmuseum Rhenen (zie protocol in de lade Magazijn). In de leskist vind je al het fysieke materiaal en verwerkingsmateriaal. In deze Handleiding en in het werkboekje dat je in de leskist vindt staan didactische tips voor inzet en gebruik van de inhoud bij het thema.

Start het thema altijd met het voorlezen of vertellen van het spannende verhaal en illustreer dat met de afbeeldingen uit de “powerpoint presentatie Algemeen beelden digibord” op het digibord. is terug te vinden in de lade Magazijn. Als introductie kan ook een filmpje gebruikt worden. De linkjes per thema liggen in de lade Digibord.

De thema's hebben een vaste opbouw:

1. *Vertelling.* Een pakkende introductie op het thema.
2. *Leestekst.* Bevat de highlights uit deze omgeving en de kern van het thema
3. *Korte opdrachten.* Kun je gebruiken als individuele verwerking van de leestekst, maar nodigen vaak ook uit tot doordenken en discussie. Net wat je wilt.
4. *Kernopdracht.* Is een zorgvuldig ontworpen opdracht waarbij we écht de diepte ingaan. In dit thema over de watersnood ramp van 1855 komen onderwerpen als hulpverlening aan getroffen en ramptoerisme aan bod.

De onderdelen zijn zoveel mogelijk modulair ontworpen. Je kunt dus ook dingen weglaten. Het materiaal staat op de website <https://educatiemenucpr.jouwweb.nl/project-erfgoed-educatie-rhenen-peer> en is te downloaden. Op die website staan ook filmpjes en verwijzingen naar andere websites. Een goudmijn voor de leerkracht die wil werken met de geschiedenis van Rhenen.

Bij dit thema hoort eigenlijk een bezoek aan het Museum Veenendaal in Veenendaal, waar een deel van de vaste collectie is gewijd aan de watersnoodramp en een medewerker aanwezig is om dit uit te leggen.

Meewerken en meedenken

Jullie mening als leerkracht is van belang. De projectgroep stelt het op prijs als je de ervaring met het materiaal aan ons doorgeeft. Het materiaal is eenvoudig bij te stellen.

Met vriendelijke groet,

Werkgroep PEER (Projectgroep Erfgoed Educatie Rhenen)

Doelstellingen

Elk kind op de basisschool in Rhenen, Elst of Achterberg, moet de belangrijkste dingen van de plaatselijke geschiedenis kennen, dat was de wens van de directeuren van de basisscholen. De watersnood uit 1855 waarbij de Grebbedijk doorbrak, snijdt een belangrijk thema van de plaatselijke geschiedenis aan. Wat gebeurde er op 5 maart 1855 en wat waren de gevolgen? Zou een overstroming zoals in 1855 vandaag de dag weer kunnen plaatsvinden?

De leerlingen leren dat de overstromingen uit het verleden, van de Grebbedijk een gevreesde dijk hebben gemaakt. De doorbraak van de Grebbedijk was één van de belangrijkste gevaren waaraan het gebied waar wij wonen over de eeuwen heeft blootgestaan.

Gestaan!? Nee, ook nu nog is een doorbraak van deze dijk niet denkbeeldig.

Wat heeft het programma 'ruimte voor de rivier' hier mee te maken?

Het thema laat de kinderen een ramp uit het verleden meeleven. Vanuit het verleden worden lijnen getrokken naar het heden.

- Hoe waren de ervaringen toen? En nu?
- Wat is hetzelfde gebleven?
- De leerlingen ervaren wat belangrijk is in geval van nood en wat de behoeften zijn.
- Een ramp geeft grote schade. Dat was toen zo, maar de leerlingen zullen ook kennismaken met natuur rampen en andere situaties die vluchtelingen op de been brengt.
- Naast de vertelling kan ook het filmpje Watersnood 1855 op youtube getoond worden
https://www.youtube.com/results?search_query=watersnood+1855

De vertelling

Het water komt!

Bam, Bam! Wat is dat? Wat.....Bam! Bam! Hendrik ligt met zijn hoofd onder de dekens. Wat is dat voor geluid? Het lijkt wel of hij droomt. Hij zit opeens rechtovereind in bed op de zolder van hun kleine boerderijtje aan de Dijk in Achterberg. Wat zijn dat voor geluiden? Hij springt uit bed en rent vliegensvlug de trap af naar de bedstede van zijn vader en moeder. Hij kijkt in de *bedstede*, maar die is leeg. Hij roept 'Vader', 'Vader'! Zijn moeder komt aangerend. 'Moeder, wat waren dat voor geluiden?' Jongen kom gauw, trek een paar warme kleren aan. Hendrik vraagt nog een keer.....'wat waren dat voor geluiden moeder?' Maar zijn moeder zegt alleen nog maar: "Opschieten Hendrik!" Hij rent naar boven en trekt een dikke trui, een broek en sokken aan. Als hij beneden komt, ziet hij zijn vader staan. 'Vader wat is er aan de hand, wat voor geluiden waren dat?' 'Er komt een rampspoed aan jongen.' 'Een rampspoed?' vraagt Hendrik. 'Ja, vanaf de Wageningse Berg zijn vier kanonschoten afgevuurd om ons te waarschuwen voor het water.' Nu snapt Hendrik er al veel meer van! De dijk is doorgebroken, omdat *het ijs is gaan kruien*, daar waren ze al bang voor. Er is een gat in de dijk gekomen en het water kwam er doorheen. Het water oefent veel druk uit op de dijk, daarom is de Grebbedijk doorgebroken. Nu komt het water er aan en moeten ze proberen om een droge plek op te zoeken! Hendrik hoort het piepen en kraken buiten en nog meer. Wat is dat? Is dat ruisen? Van water? Hendrik bedenkt dat het ook zo'n rare winter is geweest. Als het nieuwe jaar 1855 begint is het helemaal niet zo koud. Maar half januari valt er een dik pak sneeuw. Zo hoog komt de sneeuw dat Hendrik echt door de sneeuw moet waden om bij de schuur en de stal te komen. Soms staat hij bijna tot aan zijn middel in de sneeuw. Samen met vader graaft hij mooie looppaden in de berg sneeuw. Dat is nog eens spannend. Als het in februari begint te dooien, komt er in Nederland en Duitsland veel smeltwater. Via slootjes en beekjes komt dat allemaal in de Rijn. *Het peil van het Rijnwater* begint snel te stijgen. De *uiterwaarden* lopen onder. En dan begint het opnieuw te vriezen. Er zijn grote ijsvlaktes van dijk tot dijk. Je kunt over de rivier lopen. Vader roept Hendrik om op te schieten, ze moeten naar de stal, de dieren losmaken. 'Kom Hendrik, je moet helpen.' Hun vier koeien staan te loeien en het paard stampst onrustig. Hij zal straks de kar moeten trekken, de kar met hun spullen erop.

Gelukkig is de Dijk in Achterberg nu nog wel hoog genoeg en dus ook veilig. Maar of dat zo blijft? Hoe hoog kan het water komen?

Vader en moeder zijn echt wel in paniek. Het is een echte ramp. Ze moeten kiezen. Gaan ze weg met de kinderen en hun vee of blijven ze? En als ze gaan, wat moeten ze dan meenemen en waar kunnen ze naar toe, waar is het veilig? Natuurlijk zijn de dieren belangrijker dan hun spullen. Vader en Hendrik rennen dan ook naar de stal, de beesten moeten los gemaakt worden, dan kunnen ze naar buiten. De koeien, het paard en de varkens moeten ze redden, de kippen fladderen zelf wel alle kanten op naar een droge plek. Terwijl vader en Hendrik gehaast in de stal bezig zijn, maken moeder en Liesbeth keuzes in huis. Wat moet zeker mee, wat misschien en wat helemaal niet? Moeder beslist dat de potten en pannen mee moeten en al het eetgerei en petroleumstel om op te koken. Beddengoed is heel belangrijk en droogdoeken, lampen natuurlijk en kaarsen met de *tondeldoos*. Maar moet die grote *staartklok* ook mee? En die *penantkast*? Die moeten allebei maar naar zolder. De klok is geen probleem, maar de kast is veel te groot voor het trapgat. Dan maar beneden blijven. Maar moeder wil persé haar spinnewiel meenemen en de zakken met de wol van de schapen.

Vader is in de stal bezig al het *zaaigoed* te verzamelen. Als het water weer weg is, zal de grond nat en *drassig* blijven. Waarschijnlijk kun je geen tarwe zaaien, maar misschien wel *boekweit*.

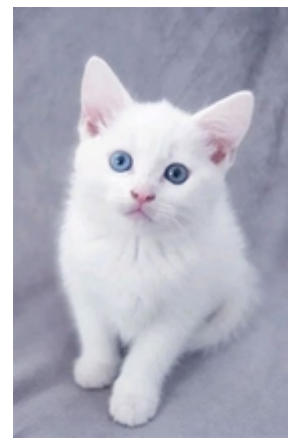
Vader staat met tranen in zijn ogen, ziet Hendrik, want al het voer voor de beesten blijft achter zoals het hooi, voederbieten en knollen. Ook hun eigen voedsel blijft achter en het landbouwgereedschap en de bijenkorven. Buiten op het erf staat de wagen met het paard ervoor. De wagen is behoorlijk volgeladen, er kan weinig meer bij. Dan schiet Hendrik het huis binnen en klimt de ladder naar zolder op. Hij zoekt onder zijn bed en vindt het blikken doosje met zijn schat, zijn grootste schat. Hij stopt het doosje snel in zijn wijde broekzak en klimt haastig de ladder weer af en rent naar buiten, waar vader en moeder al ongeduldig op hem wachten. "Kom op jongen, schiet op, we moeten nu echt gaan".

De volgeladen wagen en het vee trekt langzaam richting de Grebbeberg, die ligt hoog en blijft droog. Dan raakt Liesbeth in paniek en ze roept: "Snoezepoes, Snoezepoes". Het kleine spierwitte katje ontbreekt. Hendrik zet het op een rennen, terug naar huis. Hij rent de stal in, maar het kistje met hooi van Snoezepoes is leeg. Hij roept en schreeuwt, maar geen Snoezepoes. Hij begrijpt dat hij niet langer kan wachten en rent over de Dijk terug naar zijn ouders, die inmiddels op de Boslandweg zijn aangekomen. Die weg is nog steeds droog. Als Liesbeth hoort dat Snoezepoes onvindbaar is, snikt ze het uit. Snoezepoes is toch echt haar katje.

Vader en moeder hebben weinig aandacht voor het verdriet van Liesbeth. Ze staan nu met een grote groep Achterbergers op de Bosrandweg en vragen zich af, waar ze naar toe moeten. Naar hun oom in Rhenen? Is daar voldoende ruimte en blijft het daar droog? Of gaan ze verder naar hun oudtante in Elst? Die heeft meer dan voldoende ruimte, maar is het daar droog? En staat de school in Elst niet onder water? Maar Liesbeth en Hendrik willen niet mee, ze willen in Achterberg blijven dichtbij Snoezepoes, als ze zich heeft kunnen redden en ook omdat ze daar vrienden hebben van school. Ze blijven over het donkere water kijken, terwijl vader en moeder doorrijden naar Elst. Uren later is het licht geworden. *De Gelderse Vallei* is bedekt met water en ijsschotsen die tegen de fruitbomen schuren tot ze omvallen. Het zijn net zagen, maar dan van ijs. Er drijft van alles voorbij: tafels en stoelen en dode dieren. Plukken hooi en bijenkorven. Zelfs het dak van een schuur. Plotseling zien ze allebei een pluk hooi met daarop iets wits. De pluk dreigt voorbij te drijven, maar Jan, het vriendje van Hendrik vindt een grote tak en daarmee kan hij de pluk hooi naar zich toetrekken. En ja het witte ding is Snoezepoes die klagelijk miauwt. Onder de trui van Hendrik wordt ze snel weer warm. Maar hooi? Is hun huis en schuur ook kapot? Liesbeth en Hendrik zijn inmiddels blauw van de kou en staan te trillen op hun benen, maar ze zijn zo blij dat ze Snoezepoes weer terug hebben. Jan zegt: 'Komen jullie met mij mee naar huis. Ik woon op de Boslandweg en die blijft droog. Mijn moeder heeft het fornuis wel opgestookt en vast wel wat warmes te drinken. Rillend komen ze bij Jan binnen en zijn moeder kijkt niet raar op. "Kom gauw binnen en ga lekker bij het fornuis zitten. Och dat arme katje, hier heb je een doek en wrijf haar maar lekker droog, dan komt het wel goed." Op het fornuis staat een grote pot met pap te pruttelen en voor ze het weten smullen de kinderen van de hete pap met stroop. Ze vertellen van de pluk hooi waarop Snoezepoes zat. Hun hooi, hun stal? Ze denken aan het dak van een schuur dat voorbij dreef. Dan kan ook met hun stal gebeurd zijn. De moeder van Jan begrijpt hun angst en verdriet. Ze zegt: "Wacht maar tot de vader van Jan terugkomt. Hij helpt mee om mensen te redden en hij heeft een bootje waarmee hij altijd gaat vissen. Hij wil vast wel met jullie naar de Dijk roeien om te kijken hoe het met jullie huis is. Dan kunnen jullie dat vandaag nog aan je ouders vertellen." En zo roeien Hendrik en Liesbeth met Jans vader over het water met de ijsschotsen naar de Dijk, naar hun boerderijtje. Ze halen opgelucht adem als ze zien dat hun huis en stal weliswaar in het water ligt, maar nog overeind staat en het erf bijna helemaal droog is. Ze zijn aan een grote ramp ontsnapt en kunnen een blij verhaal aan vader en moeder vertellen. Bij Jan thuis halen ze Snoezepoes op en vertrekken lopend naar Elst naar oudtante en vader en moeder. Onderweg komen ze twee reizigers tegen die graag berichten willen schrijven om geld op te halen voor de slachtoffers. Ze vragen aan de kinderen of ze instortende huizen hebben gezien? Of oude mensen die van het dak vallen of moeders die kinderen hebben zien wegdrijven? Nee, gelukkig hebben Hendrik en Liesbeth dat niet gezien. Jammer voor de reizigers, want die willen daar een mooi gedicht over schrijven, zo'n zielig gedicht dat de lezers zeker in tranen uitbarsten en daardoor heel veel zullen geven. Ondertussen stijgt het water nog steeds want de reizigers vertellen over een bijna-drama in Elst en ook over het water in de benedenstad van Rhenen. Maar Hendrik en Liesbeth lopen daarom snel door naar Elst, gelukkig is die weg nog droog. Hendrik houdt nog steeds Snoezepoes vast die zachtjes ligt te spinnen in zijn armen.

Dreumel na overstroming in 1855 Foto Gelders Archief

Snoezepoes

Leestekst

De mensen wisten dat al dat het ijs gevaarlijk kon worden. Toen het eind februari begon te dooien in Duitsland werd het al snel kritiek. De ijsvlaktes braken in stukken. Honderden ijsschotsen werden door het hard stromende water op elkaar gegooid. Er ontstonden grote ijssdammen, die het water tegen hielden. Hier en daar begon al water over de Grebbedijk te stromen. Op 5 maart lieten dijkbewakers vier kanonschoten klinken vanaf de Wageningse Berg. Een bode snelde naar Veenendaal en liet daar de noodklok luiden en schreeuwde: 'Vlucht, vlucht, het water komt!' Het water maakte een groot gat in de Grebbedijk bij de

Blauwe Kamer. Met enorme kracht stroomde het de Gelderse Vallei binnen. Tientallen ijsschotsen dreven met het water mee. De boerenhofsteden 'Het Verdriet' en 'Groote Doove' werden meteen met de grond gelijk gemaakt. In de Nude in Wageningen braken de bomen als lucifershoutjes af en Achterberg kwam onder water te staan. Alleen de school en andere hoge delen bleven droog. In Rhenen kwam het water alleen in het laagste gedeelte van de stad. Ook in Elst hadden alleen de huizen die in een laag gebied waren gebouwd last van het water. Maar ook in Rhenen en Elst maakte het hoge water diepe indruk. Tientallen vluchtelingen kwamen deze plaatsjes binnen en werden er opgevangen. En rondom de Utrechtse Heuvelrug was het overal water. Aan de overkant van de Rijn was de Betuwe overstroomd. Veenendaal was helemaal ondergelopen. Alleen de Oude Kerk lag hoog genoeg om niet door het water te worden overspoeld. In Veenendaal stierven dertien Veenendaalers die zich niet bijtijds in veiligheid konden brengen, de verdrinkingsdood. Veel beesten gingen dood. Ook raakten de mensen veel spullen kwijt. Het water maakte huizen kapot en nam alles mee. En als het huis heel bleef moest veel gerepareerd worden. Sommige spulletjes waren voorgoed door het water bedorven. Sommige mensen waren vóór de ramp al arm en nu hielden ze nog minder over.

Gelukkig kwam er hulp. Mensen uit het hele land brachten geld. De inwoners van Veenendaal werden via de spoorlijn, die nog maar tien jaar bestond, naar Utrecht gebracht. Daar mochten ze wonen in een leegstaande kerk, de Geertekerk. En ook in andere plaatsen van het land waren de vluchtelingen welkom. De Gelderse Vallei en de Betuwe zijn daarna nooit meer overstroomd. Maar we blijven de rivier in de gaten houden. In 1995 was het water van de rivier zo hoog dat het spannend was of de dijken het zouden houden. Gelukkig is het goed gegaan.

Daarna zijn de dijken nóg hoger en nóg sterker gemaakt. Nog steeds is men daarmee bezig. Ook worden er extra geulen in de uiterwaarden gegraven zodat de rivier meer ruimte heeft om te stromen. Hopelijk komt er nooit meer een dijkdoorbraak.

Watersnood monument In Veenendaal

Achtergrond informatie leerkracht

bedstede = Een bedstede of bedstee is een in de wandbetimmering opgenomen slaapplek in de vorm van een kast en afgesloten met deurtjes of een gordijn. Bedsteden werden tot aanvang 20e eeuw veel gebruikt, vooral op het platteland in boerderijen.

het ijs is gaan kruien = Kruierend ijs is vaak het gevolg van harde wind na een flinke vorstperiode. Boven meren of andere grote wateroppervlakken, zoals het IJsselmeer of de Waddenzee, krijgt de wind vat op de enorme ijsvelden, die dan in beweging komen. De ijsplakken worden door de wind over een grote afstand tegen elkaar geduwd, waardoor de spanning over de hele lengte toeneemt.

Het peil van het Rijnwater = de hoogte van de waterstand in de rivier

De uiterwaarden = zijn gronden die gelegen zijn tussen een winterdijk en de bedding van een beek of rivier. De primaire functie van de uiterwaard is waterhuishoudkundig. Het is de ruimte die de rivier nodig heeft om tijdelijke piekafvoeren aan te kunnen. In perioden van grote waterafvoer lopen de uiterwaarden tot aan de winterdijken onder water.

Tondeldoos = De tondeldoos diende om vuur te maken en is de voorloper van de lucifer. Het was een doosje waarvan de inhoud bestond uit tondel, een licht ontvlambaar materiaal. Dit kon bijvoorbeeld een stukje gedroogde tonderzwam zijn.

staartklok = Na de Engelse uitvinding in 1675 van de 'ankergang', een uurwerktechniek dat een lange slinger met een kleine uitslag mogelijk maakte, werd het maken van klokken een wereldwijde industrie. Het duurde echter enige tijd voordat de nieuwe techniek ook in Friesland was doorgedrongen: de eerste Friese staartklok zag pas in 1770 het licht. Afgezien van de nieuwe ankerang bleef het uurwerk, weliswaar in een iets minder solide uitvoering, nagenoeg bij het oude.

penantkast = een klein model meubel. Het bevat twee deurtjes met daarachter een kastplank en daarboven soms een of twee lades. De maten zijn ongeveer 100 cm hoog, 105 cm breed en 50 cm diep. Door de geringe breedte is het een geschikte kast om tussen twee vensters (aan het penant) geplaatst te worden.

zaaigoed = zaad (1) dat je nog moet zaaien in de landbouw

drassig = eigenschap van grond: slap en vochtig dus moerassig

boekweit = Boekweit is een kruidachtige plant. De vruchtjes van het gewas (*fagopyrum esculentum*) heten boekweïtkorrels. Ze hebben een driehoekige vorm die lijkt op die van een beukenootje.

De Gelderse Vallei = is een streek in Midden-Nederland. Het gebied ligt ruwweg tussen de Utrechtse Heuvelrug in het westen, een stukje Neder-Rijn in het zuiden, de Veluwe in het oosten en de Randmeren in het noorden. De Gelderse Vallei ligt voor twee derde in de provincie Gelderland, voor een derde in de provincie Utrecht en een heel klein stukje Noord-Holland.

Bekijk de informatie op de onderstaande websites

<https://slidetodoc.com/watersnood-in-veenendaal-1855-inleiding-inleiding-opdracht-het/>

<https://www.oud-utrecht.nl/nieuws/774-vlucht-vlucht-het-water-komt>

Op 5 maart 1855 werden onder andere Veenendaal en De Klomp zwaar getroffen door een watersnood. Oorzaak van deze catastrofe was een winter met veel sneeuw en ijs gevolgd door plotselinge dooi. Ondanks dijkbewaking brak maandag 5 maart rond 15.30 uur de Wageningse Grebbedijk door bij de Plassenwaard/de Blauwe Kamer. Er werd een gat geslagen van 100 tot 150 meter breed waar ijs en water met geweld naar binnen spoelden. De boerenhofsteden 'Het Verdriet' en 'Groote Doove' werden terstond met de grond gelijk gemaakt. In de Nude te Wageningen braken de bomen als lucifershoutjes af en vanaf de Seinpost op de bergrand klonken 4 kanonschoten. Een renbode hoog gezeten op zijn paard vertrok met spoed naar het wolkammersdorp Stichts (300 inwoners) en Gelders (1700 inwoners) Veenendaal en De Klomp, met achter hem het aanstormende rivierwater van de Neder-Rijn. Aangekomen schreeuwde hij de bevolking toe: 'Vlucht, vlucht, het water komt!' Dertien Veenendaalers konden zich niet bijtijds in veiligheid brengen en stierven de verdrinkingsdood. Op de morgen van 6 maart leek Veenendaal herschape in een binnenzee. Vluchtelingen trokken naar de omgeving of zochten toevlucht in de Oude Kerk. De consistoriekamer werd ingericht als noodhospitaal, kinderen werden geboren, ouderen stierven. Deze Veenendalers moesten geëvacueerd worden naar de stad Utrecht.

Evacuatie naar Utrechtse Geertekerk

450 vaders, moeder met hun zuigelingen plus kinderen en ouden van dagen vertrokken naar de warme

Geertekerk in Utrecht. Ze gingen via schuiten en daarna met een speciale trein op zondag 11 maart 1855 naar Utrecht, stapten uit bij de Jeremiebrug en liepen naar het Geertekerkhof, aangehaapt door de Utrechters. In de Geertekerk in Utrecht hadden ze strenge regels, ze werkten en kregen daar ook gewoon school. Ze verkochten zelfs kaartjes aan de mensen in Utrecht om naar de slachtoffers te komen kijken. Vandaar de naam ramptoeristen. In Veenendaal was de situatie catastrofaal, het water stond 2,5 tot 3 meter hoog, terwijl het huisraad door de straten dreef, ook trein en postverkeer kwam stil te liggen. In april verlieten tal van Veenendalers de Utrechtse Geertekerk om naar hun huis terug te keren-als dat niet was verslonden door het water-, de verbroken spoorverbinding te herstellen of te gaan werken. Een landelijke collecte bracht veel geld op. Tijdens de hoogwaterperiode van 1995 dreigde de Grebbedijk op dezelfde plek door te breken als op 5 maart 1855. Een uur lang heerste een lichte paniek in de Gelderse Vallei totdat bleek dat er een foutief bericht was doorgegeven aan de radionieuwsdienst.

Filmpje over geschenk na de watersnood

<https://www.facebook.com/watch/?v=580500929258108>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Veenendaal_GM_Gedenkteken_watersnood_1855.jpg

https://www.schoolencultuurveenendaal.nl/assets/downloads/mfzkeuxv.pdfhttps://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Veenendaal_GM_Gedenkteken_watersnood_1855.jpg

Geefcultuur

In de negentiende eeuw kwam er in Nederland een specifieke geefcultuur tot ontwikkeling, die was gericht op hulpverlening bij watersnood. Belangrijk was de inrichting en uitbouw van een stelsel van commissies, geïnitieerd door de nieuwe nationale staat. De commissies traden onmiddellijk in werking na het breken van de dijken. In werkwijze sloten zij aan op oudere tradities van hulpverlening bij watersnood van private groepen, vooral uit Amsterdam. Met name de zeer precieze opname van de schade en de nauwkeurige financiële verslaglegging vallen op. Op andere punten kan worden gewezen op continuïteit met nog oudere tradities. De manieren van geld inzamelen en het belang van het scheppen van een betrouwbaar beeld van de hulpverleningsorganisatie zijn karakteristieken die wortels hadden in de middeleeuwse en vroegmoderne, geheel lokaal georiënteerde, algemene geefstructuur, gericht op armen, wezen, weduwen, zieken en andere behoeftigen. De financiële transparantie die kenmerkend was voor de geefstructuur maakte vermoedelijk deel uit van de motivatie van de donors. Belangrijk verschil is echter dat in de negentiende eeuw de algemene armenzorg nog geheel op lokale leest geschoeid was, terwijl de watersnoodliefdadigheid nationaal georganiseerd werd. De watersnoodcommissies steunden voor een belangrijk deel op giften van particulieren. Rond de gift ontstond een merkwaardige traditie, die aansloot bij de ontwikkeling van de watersnoodpoëzie van contemporaine literatoren, maar qua vorm leek op de loterijverzen uit eerdere eeuwen. Lijsten van donors werden in de krant gepubliceerd met daarbij één of meer versregels, wat wij 'watersnoodverzen' noemen. Wij leiden daaruit drie soorten geefmotieven af. Het persoonlijk belang van de donors en de reciprociteit jegens de medemens werden verwoord in teksten waarin donors en slachtoffers werden gezien als leden van een natie. Deze motieven kwamen ook terug in teksten waarin gerefereerd werd aan burgerlijke idealen als goedgeefsheid. Reciprociteit jegens God werd verwoord in formuleringen over de christenplicht en dankbaarheid voor genade hier en in het hiernamaals. De reciprociteit jegens God werd ook uitgedrukt in verzen waarin de donors de slachtoffers individueel benaderden. Voor de toename van de watersnoodverzen stellen we twee verklarende hypothesen voor. Ten eerste komt dit omdat goede daden jegens de medemens in het hier en nu behoorden tot het nieuwe mensbeeld van de burger, geïnspireerd door de Verlichting. Ten tweede zoeken we de verklaring in de popularisering van de dichtcultuur. Opvallend is tenslotte dat het aandeel van het religieuze motief zwaarder werd en dat de verwoording van de verzen een sterkere protestantse uitstraling kreeg in de tweede helft van de negentiende eeuw. Vergelijkend met de literatuur over andere soorten van liefdadigheid voor 1800, kan als hypothese gesteld worden dat in de negentiende eeuw de beloning van het

geefgedrag bij watersnood ook op aarde werd verwacht, terwijl in de periode daarvoor, de donor zijn beloning voor liefdadigheid toch vooral in het hiernamaals verwachtte. Mensen gaan op zoek naar sensationeel nieuws, mede daarom maakt een watersnood zo'n indruk op een samenleving. De ramp onderbreekt de sleur van alledag en voldoet aan de behoefte om versteld te staan. De watersnood verbijstert mensen en achtervolgt hen. Tegelijk wordt de behoefte acuut om de ontstane wanorde weer te herstellen en om de vreselijke gebeurtenis te vergeten.

Waterschade repareren. Introductie voor opdracht 11

Hierbij hoort de powerpoint presentatie Waterschade.

Deze zit in de lade Magazijn/Powerpoint Waterschade.

Leg uit dat er bij een overstroming veel schade is. Waterschade natuurlijk maar door de kracht van het water storten ook huizen in en spoelen auto's weg. Ook de tuin gaat helemaal stuk. Elektriciteit gaat stuk, er ontstaat kortsluiting en er ontstaan gaslekken. Daags na een overstroming is het gevaarlijk in een gebied te komen. Er zijn vaak branden. En overal is modder! Kijk samen met de leerlingen op het digibord naar de powerpoint presentatie 'waterschade'.

Opdrachten

1. Zet in de goed volgorde

- strenge vorst maakt enorme ijsvlakte
- smeltwater
- opnieuw dooi
- dooi
- Rijnwater stijgt, uiterwaarden lopen onder
- de dijk breekt door
- enorme dammen van ijsschotsen houden het water tegen. Het waterpeil stijgt nog meer

2. Wat hoort bij elkaar?

Wat hoort bij elkaar? Trek lijntjes

1. Smeltwater	a. leegstaande kerk in Utrecht. Hier werden mensen uit Veenendaal opgevangen
2. Uiterwaarden	b. Klok die alleen geluid werd wanneer er nood was: vijand, brand, of water
3. Noodklok	c. Heuvel achter Wageningen, vanwaar je goed uitzicht hebt over de Rijn
4. Wageningse Berg	d. Het grasland tussen de dijk en de rivier
5. Grebbedijk	e. Dijk tussen de Grebbeberg en Wageningen. Als je met de pont naar Opheusden gaat, rij je erover
6. Gelderse Vallei	f. Was nog maar tien jaar geleden aangelegd.
7. Spoorlijn	g. Laaggelegen gebied dat onder water kan lopen. Veenendaal, Renswoude, Scherpenzeel en Amersfoort liggen in dat lage gebied
8. Geertekerk	h. water dat van smelten van sneeuw en ijs afkomt

3. Bericht van de burgemeester

Lees het bericht van de burgemeester.

‘ook heeft men door den vloed het verlies van elf menschenlevens te betreuren gehad, als zijnde op den 8 Maart eene schuit gezonken waarbij zes, en op den 21 daaraanvolgend mede eene schuit omgeslagen waarmede vijf personen het leven verloren’

Hoe komt het dat die 11 mensen gestorven zijn?

.....
.....
.....

4. Vluchten voor het water

Jij leeft in de tijd van toen. Stel dat je moet vluchten voor water en je mag bijna niets meenemen. Wat neem je als eerste mee en wat daarna?

	Brood		Zak bruine bonen
	Dekens		Set ondergoed
	Oud zakhorloge, dat je kreeg van je opa		Foto album
	Water		Oude kranten voor wc papier
	Gedroogde vruchten		Je huisdier

	Olielampje		Briefpapier met schrijfgerei
	Trui		Nog een tonnetje water
	Tondeldoos om vuur te maken		Tent
	Spannend leesboek		Je blikken doos met mondharmonica
	Geld		Sieraden

5. Waterschade

Als je huis beneden vol met water staat heb je heel veel schade. Welke dingen gaan kapot, of worden lelijk door het water? Kies voor elk vertrek twee dingen en schrijf erachter wat de schade is

Vertrek:	Welk ding:	Wat ermee gebeurd is:
<i>Gang</i>		
<i>Gang</i>		
<i>Kamer</i>		
<i>Kamer</i>		
<i>keuken</i>		
<i>keuken</i>		

6. Liefelingsvoorwerp

Veel mensen moesten plotseling uit hun huizen vluchten. Ze konden bijna niets meenemen. Je denkt natuurlijk het eerste aan eten, drinken en kleding. Het leven van mensen en dieren is voor iedereen het belangrijkste. Wat is daarna echt onvervangbaar? Ben je wel eens iets kwijtgeraakt waaraan je erg gehecht was? Schrijf binnen een minuut drie liefelingsvoorwerpen op. Eén van die voorwerpen mag je de volgende dag mee naar school nemen. Maak met de hele groep een mooie tentoonstelling en vertel waarom dat voor jou je liefelingsvoorwerp is.

7. Hoe hoog komt het water bij jou?

Hieronder vind je een kaart waarop je kunt zien hoeveel land van de Gelderse vallei toen overstroomde. Bij de familie van Zanten stond 285 duim water in huis. Nou was in die tijd een duim hetzelfde als een centimeter, maar dan nog. Het huis van de familie van Zanten stond waar nu de Meentweg op het Valleikanaal stuit en overgaat in Benedeneind, aan de zuidkant van Veenendaal. Google maps laat zien dat hier nu het bedrijf Ben Arendsen staat. Zij zouden een paal van drie meter in de tuin kunnen zetten 'tot hier kwam het water in 1855'.

Op deze plek in kwam het water in 1855 tot 285 duim hoog

Heb je enig idee hoe hoog drie meter is? Hoe hoog is het plafond in de klas bijvoorbeeld? Zou je dan nog veilig zijn als je huis twee verdiepingen en een zolder heeft? Waar zou je dan moeten gaan zitten om geen natte voeten te krijgen? Wat vinden de anderen?

Hoe hoog komt het water bij jou? Zou jij weten hoe hoog het water komt als er nu een overstroming zou komen? Hoe hoog komt het water bij jou thuis? Tot de drempel, of misschien wel tot de dakgoot? En de school? Zou die overstromen? En weet je ook welke plek bij jou in de buurt het veiligst zou zijn? Ga naar de volgende link om dit te weten te komen.

<https://overstroomik.nl/>

Antwoord: Bij mij in de buurt is De veiligste plek.

Waarom? Omdat.....

Deze kaart staat op het Digibord. Hij komt uit het Gelders Archief. De juf of meester heeft hem uit de Lade Magazijn/Watersnood 1855/Het overstroomde gebied gehaald. Kun jij uitleggen hoe het water over het land is gekomen vanaf de dijkbreuk in de Grebbedijk en het gedeelte van de Gelderse vallei dat onderstroomde?

8. Schrijf een verslag

In het jaar van de watersnoodramp 1855 schreef de burgemeester van Veenendaal hierover. Zoals je merkt was het Nederlands toen anders.

De overstroming der gemeente veroorzaakt door den doorbraak der Grebbedijk, welke doorbraak op Maandag 5 maart des namiddags omstreeks vyf ure plaats greep en waarop het lagere gedeelte van het dorp, zijnde de buurt het Benedeneind, reeds des avonds omstreeks negen uren werd geïnnundeerd en welker bewoners, hoewel tijdig genoeg gewaarschuwd, echter met het grootste gedeelte hunner have niet konden vlugten, aangezien het ijs en het binnenwater het vervoer met schuiten belette en zij dus met hunne geladen schuiten moesten wachten tot er meerdere water kwam, maar hierin voor het meerendeel zijn verhinderd door het met den vloed meekomend ijs.

Schrijf nu het verslag in je eigen woorden. Woorden die je niet kent, zoek je op. Let goed op woorden die wij nu anders schrijven.

9 . Waar zou jij naar toe willen?

Veel mensen werden door hulpverleners naar de Geertekerk in Utrecht gebracht. Daar bleven ze tot het weer mogelijk was om naar huis te gaan. Wat zou jij doen als je in Rhenen woonde in die tijd? Naar welke plaats zou jij gaan? en waarom?

10. Het Watersnood monument.

Een grote gelamineerde foto van het monument zit in de leskist nr. 5 Het water komt. Pak die er maar bij.

In Veenendaal staat het Watersnoodmonument. Je ziet hier het monument.

1. Een monument is iets wat je laat terugdenken aan iets wat vroeger gebeurd is. Wat zou er gebeurd zijn?

.....

2. Hoe hoog denk je dat het water gestaan heeft?

.....

3. Waarom staan de namen van deze mensen op dit monument?

.....

4. Hoe komt het dat de mensen zijn overleden op 8 maart, drie dagen na het stijgen van het water?

.....

Hieronder zie je een lijst van Veenendaalse overledenen als gevolg van de Watersnoodramp. Naar datum van het ongeluk en alfabetisch gesteld, zou dan de volgende volgorde ontstaan:

8 maart 1855	21 maart 1855
Cornelis van Wijk 13 jaar	Roelof van Hal 54 jaar
Geertrui van Wijk 17 jaar	Hendrik van den Heuvel 50 jaar
Gerritje van Wijk 4 jaar	Cornelis van der Meijden 48 jaar
Hendrikje van Wijk 11 jaar	Cornelis van der Meijden 14 jaar
Jacob van Wijk 17 maanden	Jacob van der Meijden 16 jaar 5.
Cornelis Janssen (70 jaar)	

Schrijf de naam op van het jongste slachtoffer dat is overleden op 8 maart en van het oudste slachtoffer dat is overleden op 8 maart.

Jongste slachtoffer.....

Oudste slachtoffer.....

Er woonden in die tijd nog veel meer mensen in Veenendaal dan alleen die families, hoe zou het komen dat die niet overleden zijn door het water?

.....

11. Waterschade repareren. Bekijk samen de Powerpoint presentatie *Waterschade* uit de lade Magazijn

Wat moet er aan dit huis gerepareerd worden? Maak er maar een tekening van.

12 . Wat zou je kunnen missen?

Jij leeft in de tijd van toen. De watersnood was niet in jouw dorp. Wat zou je kunnen missen voor de vluchtelingen? Zet in de tabel hieronder hoeveel jullie thuis kunnen missen voor de vluchtelingen. Bijvoorbeeld 0 tenten, 1 deken, 2 spannende leesboeken.

	Wat?	Hoeveel?
	Brood	
	Deken	
	Zak bruine bonen	
	Set ondergoed	
	Gedroogde vruchten	
	Olielampje	
	Trui	
	Tondeldoos om vuur te maken	
	Spannend leesboek	
	Geld	
	Briefpapier met schrijfgerei	
	Tent	
	Je blikken doosje met knikkers	
	Geld	
		

Kernopdracht

1. Opvang in de Geertekerk

Vergelijk:

Hoe werden vluchtelingen vroeger opgevangen (Geertekerk) en hoe doen we het nu?

Ook toen waren er acties voor de slachtoffers. Is er veel verschil met nu? Schrijf dat eens op.

Wat zou jijzelf willen doen? Kun je een eigen actie bedenken? Hoe ga je dat aanpakken? Maak een stappenplan voor je actie en ontwerp een mooie flyer.

2. Toen, in 1855, werden overal in het land acties gehouden om geld in te zamelen. Lees de drie acties in het hok hieronder:

1. Middelstum, Groningen. Een muziek- en zangvereniging houdt een concert.	€ 38
2. Utrecht, Gezelschap van rijke en geleerde mensen schenkt geld.	€ 110
3. Assen, Drenthe. Er wordt een kinderloterij georganiseerd.	€ 33,55

Welke actie zou in onze tijd veel geld kunnen opleveren voor de vluchtelingen uit het (een) rampgebied?

.....

Heb jij zelf weleens meegedaan aan een actie voor (nood) hulp? Waar was dat voor?

.....

3. Ramptoerisme

Utrechtenaren konden tegen betaling naar de vluchtelingen komen kijken.

Zou jij dat hebben gedaan? JA/NEE

Waarom zouden mensen dit doen? Zet een kruisje voor het antwoord waarvan jij denkt dat goed is

- Omdat ze mensen willen helpen
- Omdat ze dat spannend vinden
- Omdat mensen toen nog geen televisie hadden

Ben jij weleens met je ouders naar een plek geweest waar iets ergs was gebeurd? Bijvoorbeeld dat er na een grote storm een boom was omgevallen bovenop een auto? Vertel eens wat je toen hebt gezien?

.....

We noemen dit: Ramptoerisme. Vraag aan je juf of meester of je het filmpje mag bekijken.

https://www.youtube.com/watch?v=A0PsGo5t5eI&ab_channel=NOSJeugdjournaal

4. Bekijk de **twee** schilderijen hieronder. Zet de nummers op de goede plaats in het schilderij.

5. Regels in de Geertekerk

Het mocht natuurlijk geen rommeltje worden in de Geertekerk. Daarom waren er regels. Bedenk zelf twee afspraken waaraan iedereen zich moet houden. Je kunt denken aan afspraken over eten en drinken, afspraken over het slapen gaan, afspraken over de verzorging van hoe je er uitziet. Hoe, waar, wanneer moeten dingen gebeuren?

Voorbeeld: Om 8 uur 's morgens eet iedereen het ontbijt rondom de kachel. We eten brood met boter.

Maak een mooi overzicht van de regels, waarvan jij denkt dat daardoor alles op rolletjes verloopt.

1.
2.
3.
4.
5.

Kun je daarvan een powerpoint presentatie maken en op het digibord laten zien? Je kunt dan ook meteen vertellen waarom jij die regel belangrijk vindt. Denk erom het is wel bijna 200 jaar geleden, je leefde toen heel anders. Denk je dat eens in.

6. Huisregels voor vluchtelingen

Misschien komen bij jou in huis wel vluchtelingen uit Oekraïne wonen. Wat zou jij dan als belangrijk vinden om te vertellen en hoe doe je dat? Zij spreken geen Nederlands en jij spreekt hun taal niet. Bedenk met een groepje hoe jullie dat aan gaan pakken. Je mag er ook tekeningen bij maken. Presenteer dit aan de klas.

Verdieping van de didactiek

1. Tekenopdracht. Maak van je lievelingsvoorwerp een mooie schets. (Vervolg op opdracht 6)

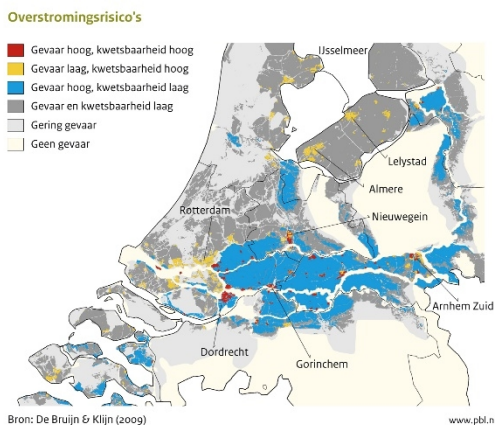
Leerling instructie:

Je zet of legt je voorwerp zo neer dat het goed te zien is. Eventueel leg je er een wit papier onder of achter. Je schetst met een potlood in dunne lijntjes de hoofdvorm. Pas op voor gummen, dat maakt het papier vet en ruw. Als de schets klaar is ga je nog steeds met hetzelfde potlood zachtjes de donkerste schaduwen aangeven en daarna de lichtere schaduwen. Let ook op de schaduwen die het voorwerp op de ondergrond achterlaat. Kleuren en afwerken: Nu geef je met kleurpotlood de kleuren aan. Vaak krijg je diepere kleuren als je dunne kleurlagen over elkaar 'krast'. Voor de schaduwen, de donkerste stukken, kun je het beste eerst een donkere kleur gebruiken en daarna de echte kleur er overheen zetten. Aan het eind geef je met een potlood wat lijntjes en details aan. Het is niet nodig alles precies te omlijnen. Je kunt ook de omgeving een kleur geven: kies een kleur die je mooi vindt en die past bij het voorwerp. Let daarbij ook weer op de schaduwen, die je eerst met donkere kleuren aangeeft.

2. Overstromingsrisico's.

Plaats op het digibord het kaartje *overstromingsrisico's*:

Lade Magazijn/ Overstromingsrisico's

Vraag aan de leerlingen: 'Kan iemand aanwijzen waar op wij ons bevinden? Hoe hoog is hier het gevaar en hoe hoog is de kwetsbaarheid? Waarom zou juist dit gebied een hoog gevaar risico hebben? Waar zit hem die kwetsbaarheid in?'

Stof tot discussie.

3. Rond de Grebbedijk zijn de sporen te zien van dijkdoorbraken in de 17e, 18e en 19e eeuw. Ook van die van 1855. De waterstand steeg tot ruim zes meter boven Normaal Amsterdams Peil. Toen het ijs in beweging kwam brak de Grebbedijk uiteindelijk door bij de boerderij 'De Dove'. Met deze doorbraak ontstond er een enorm gat in de Grebbedijk. Elf mensen verdronken in Veenendaal en alleen de Markt en de hooggelegen delen rond de Nieuwe Molen en het Grote Veenloo bleven droog. Nu nog zie je de kolk die toen is ontstaan. Neem de leerlingen mee op excursie onder begeleiding van een expert naar het punt waar de Grebbedijk doorbrak. Neem contact op met Inez Kerkhof van gemeente Rhenen. Zij regelen dit soort excursies en ook de subsidie hiervoor. Haar mailadres is: inez.kerkhof@rhenen.nl

4. Ruimte voor de rivier.

<https://watereducatie.nl/educatief-aanbod-zoeken/filmpjes/ruimte-voor-de-rivier-voor-kids>

Gelukkig was de overstroming van 1855 de laatste overstroming, maar het laat wel zien dat een doorbraak van de Grebbedijk een enorme hoeveelheid schade teweeg kan brengen. Daarom is het van groot belang dat we de dijk veilig maken, nu en in de toekomst. Neem de leerlingen mee op excursie naar Elst, waar aan een plan wordt gewerkt om de rivier meer ruimte te geven. Ga naar de lade **Eropuit** voor meer informatie.

Leskist ideeën

1. Maak een thematafel van de spullen uit de leskist. De kostuums (en Snoezepoes) kunnen worden gebruikt om (gedeelten) van het verhaal na te spelen.
2. Wat neem je mee? Dit keer gaat het er niet om dat de leerlingen alleen moeten meenemen wat zij zelf het liefst meenemen. Het gaat erom dat je je moet zien te redden na een watersnoodramp. Stel, er is niet meteen hulp van helikopters en een overheid die onderdak, voedsel, water en medische hulp biedt. Zoals bijvoorbeeld in Indonesië het geval was, na de tsunami van 2006, waar meer dan 100.000 mensen bij omkwamen. Hier zaten mensen dagen zonder hulp vast op daken en in bomen. Wat neem je mee in zo'n geval? Bedenk dat je moet drinken en eten, hulp moet zien te krijgen, warmte enzovoorts. Maar ja, je wilt toch ook iets dierbaars meenemen. In de leskist zitten gelamineerde foto's. En een zandloper. Als het water komt, stijgt het heel snel. Stel je hebt 1 minuut. Plaats de foto's overal in de klas. Hoog, laag, op de grond, en wijs een plek aan die het veilige, droge gebied is waar de kinderen binnen een minuut met hun spullen moeten staan. Iedereen mag drie dingen meenemen. Je kan ook gezinnen vormen, dan heb je meer kans om met zijn allen, tezamen, jezelf te redden met noodzakelijke spullen. Dan moet je wel snel overleggen met elkaar.
3. In de leskist zit een boek uit de serie *na belevingen*, geschikt voor de bovenbouw van de basisschool. Het heet 'Drijven op een dak' en vertelt het verhaal van de watersnood van 1953 in Zeeland aan de hand van de beleving van een jongen en een meisje. Het verhaal kan gedurende de periode van de weken dat het onderwerp in de klas wordt behandeld, in stukjes voorgelezen worden.
4. Gebruik een zandtafel om met zand en water simpele principes rondom de loop van water te laten zien. Hiervoor zijn veel leuke filmpjes te vinden op internet.
5. Het spel 'Wat neem jij mee als het water komt?' lijkt een beetje op het klassenspel van leskist idee 2 maar is een variant voor kleinere groepen.

Excursies

Museum Veenendaal: In Museum Veenendaal en het Stadsarchief van Veenendaal zijn objecten te vinden die getuigen van de watersnoodramp uit 1855. Tijdens een excursie komen beide aan bod. Gebruik de excursie naar het museum en het stadsarchief ook om langs te gaan bij het monument voor de overledenen van de watersnoodramp dat ook in de lessen aan bod komt. Adres: Watersnoodherdenkingsmonument - Stations singel/Kerkewijk Veenendaal.

Verdere informatie over de excursie naar museum Veenendaal tref je in de lade Eropuit/ Excursie Museum Veenendaal. Museum Veenendaal | Kees Stipplein | 76 3901 TP Veenendaal.

Literatuur

- Stichting Cultuurkoepel Veenendaal, School en Cultuur, 1855 Watersnood in Veenendaal, 2014.
- Omwille van winter en watersnood, doctoraalscriptie Elze den Boer, via internet te downloaden. *Ons boerenland* (Zwolle 2009)
- Watersnoodramp 1855, Oud Veenendaal, 20^e jaargang, januari 2005
- Valkenburg, Rik, Conny van Manen, Toen de vloed over het land raasde.
- Driessen, A., 'Watersnood na doorbraak Grebbedijk in maart 1855' in: *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht - 2008), 322-331.
- Ven, G.P. van der en A.M.A.J. Driessen, Niets is bestendig. De geschiedenis van de rivieroverstromingen in Nederland (Utrecht 1995).
- Waterstaatsgeschiedenis. Tijdschrift 2015-1. 24-37. Pdf te downloaden via waterstaatsgeschiedenis.nl.

Linkjes:

Watersnood 1855 op youtube https://www.youtube.com/results?search_query=watersnood+1855

Over overstromingen in Limburg. Kinderen aan het woord

https://www.youtube.com/watch?v=-l85lanC9lg&ab_channel=NOSJeugdjournaal

Limburg na de overstroming vanuit de lucht

https://www.youtube.com/watch?v=SXCF9gLcg0s&ab_channel=1Limburg

De watersnood ramp van 1953 uitgelegd

https://www.youtube.com/watch?v=ejgCeFvFpxE&ab_channel=Rijkswaterstaat

De watersnoodramp van 1953, ooggetuigenverslagen https://www.youtube.com/watch?v=s1zZ1aT5vc&ab_channel=Watersnoodmuseum

De tsunami van 2006, jeugdjournaal

https://www.youtube.com/watch?v=DtvICd4sLbk&ab_channel=NOSJeugdjournaal